

MESNEVÎ-İ MÂNEVÎ'NİN 28. BEYTİNİN ŞERHİ: AŞKIN DİLİNİ ANLAMAK*

Aysun SUNGURHAN**

Özet

Mesnevî-i Ma'nevî'nin birinci defterinin 28. beytinin temel düşünsel yapısını "bîzebân, cüdâ, hemzebân, nevâ" sözcükleri oluşturmaktadır. Mevlânâ, "bîzebân" ile çeşitli sebeplerden ötürü dilsiz gibi suskunlaştığını söylerken mesele veya sır anlatmayı bazı şartlara bağlamakta; "cüdâ" ile Bezm-i Elest'i, Şems-i Tebrîzî'yi hatırlatmakta; Allah'tan, gönüldaştan ayrı düşmeyi suskunluğun ilk sebebi olarak görmektedir. Mevlânâ, "hemzebân" ile mahremlik dilini, gönül birlikteliğini, manevî boyutta anlaşmayı veya hakikat ortaklığını kastetmekte; erenlerin dilinin farklılığına ve gönüldaşlığın önemine dikkat çekmektedir. Mevlânâ, beyitte tüm anlamlarını kapsayacak şekilde kullandığı "nevâ" ile de yüzlerce ses, seda, usul, makam, yöntem bilse de muhatap bulamamaktan kaynaklı ilahi aşk sırrını ney gibi ifşa edemediğini; bundan ötürü suskunlaştığını ifade etmekte ve kendisini "ney"e benzetmektedir. Anlaşmayı sözcüklerde, dilde, ırkta değil de anlamda, hâlde, aşkta, dostta, bilgide arayan Mevlânâ, beyitte ana hatlarıyla mahremlik, gönül birlikteliği olmadığı sürece ne kadar konuşulsa da sarf edilen sözlerin muhatap bulamadığını, kişiyi dilsiz konuma düşürdüğünü belirtmektedir. Bu çalışmada *Mesnevî-i Ma'nevî*'nin birinci defterinin 28. beyti üzerine yapılan eski şerhler genel bir değerlendirmeye tâbi tutulmakta ve *Mesnevî*'yi *Mesnevî*'yle şerh etme yöntemi uygulanırken beyte bağlı kalarak "bîzebân" (dilsiz), "cüdâ" (ayrılık), "hemzebân" (aynı dili konuşan), "nevâ" (ses, nağme, feryat vb.) sözcüklerinin metaforik anlamları üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ, Mesnevî-i Ma'nevî, bîzebân, cüdâ, hemzebân, nevâ

COMMENTARY ON THE 28TH COUPLET OF THE *MASNAVÎ-İ MÂNEVÎ*: UNDERSTANDING THE LANGUAGE OF LOVE

Abstract

The basic intellectual structure of the 28th couplet in the first book of the *Masnavî-i Ma'nevî* is shaped by the words "bîzebân, cüdâ, hemzebân, nevâ". Mevlana states that he has become silent like a mute ("bîzebân") for various reasons, linking the narration of an issue or a secret to specific conditions. Through "cüdâ," he evokes Bezm-i Elest and Shams-i Tabrizi, regarding separation from Allah, the spiritual companion, as the primary cause of silence. With "hemzebân," Mevlana refers to the language of intimacy, unity of hearts, spiritual understanding, or shared truth, drawing attention to the distinct language of the saints and the significance of spiritual companionship. The word "nevâ," used in the couplet in all its connotations, expresses that although he knows countless sounds, tones, rhythms, modes, and methods, he is unable to reveal the secret of divine love like the reed flute because he cannot find a receptive audience; and thus, he becomes silent and likens himself to the ney. Seeking understanding not in words, language, or ethnicity but in meaning, spiritual state, love, companionship, and knowledge, Mevlana emphasizes that without intimacy or unity of hearts, spoken words find no true recipient and ultimately render one speechless. This study offers a general evaluation of the classical commentaries on the 28th couplet of the first book of the *Masnavî-i*

* Makalede Derya Örs ve Hicabi Kırılgaç (2015)'in birlikte hazırladıkları *Mesnevî-i Ma'nevî, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî* adlı çalışma esas alınmıştır. Bu bakımdan söz konusu çalışmadan makale içinde yapılan alıntılar, yazar ve yıl belirtilmeden defter numaraları D ile gösterilerek sayfa ve beyit numaralarıyla birlikte verilmiştir.

** Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: aysunsungurhan@hotmail.com ORCID: 0000-0003-1350-4075

Gönderilme Tarihi: 26 Ekim 2025

Kabul Tarihi: 21 Kasım 2025

Yayımlanma Tarihi: 28 Aralık 2025

Ma'nevî. While applying the method of interpreting the Masnavî through the Masnavî, it focuses on the metaphorical meanings of the terms "bîzebân" (speechless), "cüdâ" (separation), "hemzebân" (speaking the same spiritual language), and "nevâ" (sound, melody, lament etc.).

Keywords: Mevlana, Masnavî-i Ma'nevî, speechlessness, separation, speaking the same spiritual language, melody

Giriş

Tasavvufta hakikati susarak kavramak, az konuşmak esastır. Bu bakımdan müritlere hâl diliyle konuşma seviyesine ulaşabilmeleri için sükût dersleri verilmiştir (Uludağ, 1977, s. 481). Ancak söz söyleme ihtiyacı duymayan, hâl ve Hak diliyle konuşan tasavvuf ehli, kimi zaman farklı sebeplerden dolayı da susku dilini tercih etmekte ve ilahi aşk sırrını paylaşmak istememektedir. *Mesnevî-i Ma'nevî*'nin birinci defterinin 28. beytinde Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî,

Her ki û ez hemzebânî şod cüdâ
Bîzebân şod gerçi dâred sad nevâ (Avşar, 2011, s. 140)

(Ayrı düşen, sesine ses verenden,
Yüz nağme bilse de mahrumdur dilden!) (Avşar, 2017, s. 25)

şeklinde "bîzebân" (dilsiz), "cüdâ" (ayrılık), "hemzebân" (aynı dili konuşan), "nevâ" (ses, nağme, feryat vs.) sözcükleriyle aslî vatan Bezm-i Elest'ten, Allah'tan, aynı dili konuştuğu gönüldaşı Şems-i Tebrîzî'den ayrı düşmekten ve sonrasında kendisine uygun bir gönüldaş, muhatap bulamamaktan kaynaklı yüzlerce ses, seda, usul, makam, yöntem bilse de dilsizleştiğini, ney gibi ilahi aşk sırrını paylaşmak istese de paylaşmadığını dile getirmektedir.

Bilindiği gibi altı defterden oluşan *Mesnevî-i Ma'nevî*'nin tamamına ve bizzat Mevlânâ tarafından kaleme alınan ilk 18 beytine manzum ve mensur çok sayıda tercüme ve şerh yapılmıştır (Özdemir, 2016a, s. 461-502). Eski şerhlere bakıldığında şarihlerin genellikle *Mesnevî-i Ma'nevî*'nin birinci defterinin 28. beytinin aktarımını yaptıkları ve bazen beyitte geçen "bîzebân, cüdâ, hemzebân, nevâ" sözcüklerinin mecaz anlamları üzerinde kısaca durdukları bazen de suskunluğun sebeplerini ele alarak bunu Bezm-i Elest'ten, sevgiliden, dosttan ayrılmaya; erenlerin herkesin anlayamayacağı farklı bir dil kullanmasına veya sır anlatacak muhatapın istenilen niteliklerden yoksun olmasına bağlayarak işledikleri görülmektedir.

İlk 28. beytin şerhinde özellikle Şem'î (ö. 1602-3) ve Ahmed Avni Konuk (d. 1868-ö. 1938), beyitteki sözcükler üzerinde dururken Şem'î, hem-zebânı "vahdet", zebânı "söz", nevâyı "düzen, mûsîkî perdelerinden bir perdenin ismi; kudret" (Dağlar, 2009, s. 231); Ahmed Avni Konuk (d. 1868-ö. 1938), nevâyı "azık ve gıda" (Eraydın ve Tahralı, 2010, s. 93) olarak anlamlandırmaktadır. Sabûhî Ahmed Dede (ö. 1647) ise hemzebân ve bîzebân sözcüklerine yoğunlaşırken cahil ile arkadaşlık yapmaktansa suskunluğun daha iyi olduğunu (Töre, 2021, s. 312) belirtmektedir. İsmail Rüsûhî-i Ankaravî (ö. 1631-32) beytin şerhinde neyi anarken suskun kalışın

sebeplerini sevgiliden ayrı düşmeye, muhatabın vasıfsızlığına veya mahrem olmayışına (Tanyıldız, 2010, s. 249) dayandırmaktadır. Mu'înî (ö. XV. yy.) de suskunluğun sebebini sevgiliden ayrılmaya bağlamakla birlikte bu acıyı anlayabilmek için âşıklığın şart olduğunu dile getirmektedir (Yavuz, 2007, Cilt II, s. 37). Sarı Abdullah (ö. 1661), Âbidin Paşa (d. 1843-ö. 1906) ve Tahirü'l-Mevlevî (ö. 1951) (1975, s. 83) de suskunluğun aranılan niteliklere sahip olmayan muhataptan kaynaklandığını (Karaçorlu, 2007, s. 32; Salmani, 2020, s. 359) belirterek birbirlerine benzer yorumlar yapmaktadırlar.

Ebussuûd b. Sa'dullâh b. Lütfullâh b. İbrahim Elhüseynî Elkayserî (ö. XVI. yy.), ve Hacı Pîrî (ö. 1587/88 veya 1640) şerhlerinde erenlerin farklı bir lügatinin olduğuna ve bunu herkesin anlayamayacağına; gizli sırların cahile değil de ehline, sırdaşa söylenmesi gerektiğine (Koçoğlu, 2014, s. 80-81; Er, 2018, s. 84) dikkat çekmektedirler.

Murad Mollâ (ö. 1848), Ken'an Rifâî (d. 1869-ö. 1950) ve O Mevlevî (1972, s. 38-39) ise 28. beyti 27. beyti dikkate alarak açıklamaktadırlar. Murad Mollâ uygun musahip bulamamaktan dolayı söyleneceklerin söylenemediği, ney gibi ifşada bulunulamadığı üzerinde dururken Sa'dî-i Şîrâzî'nin Gülistân'ından konuya uygun bir beyti örnek (Öksüz, 2008, s. 117) göstermektedir. Ken'an Rifâî (2015, s. 10), diğer şarihlere kıyasla daha detaylı değerlendirme yaparken dinleyenlerin anlayışsızlığını suskunluğun sebebi olarak görmekte, emanetin ehline verilmesi gerektiğini belirtmekte ve Hz. Muhammed'in hikmete dair hadisini anmaktadır. O Mevlevî (1972, s. 38-39) ise suskunluğun sebebini muhataba değil de Allah'ın sırrın ifşasına müsaade etmemesine ve dildeştten ayrılmaya dayandırmaktadır. Ayrıca O Mevlevî, eski şarihlerden Tahirü'l-Mevlevî'nin, Veled İzbudak, Nahîfî ve Reynold A. Nicholson'ın beyitle ilgili değerlendirmelerini kısaca dipnotta sunmaktadır. Hüseyin Top (2011, s. 67-68), kısa bir değerlendirme yapmakla birlikte Ken'an Rifâî gibi dinleyenlerin anlayışsızlığına, emanetin ehline verilmesi gerektiğine değinmekte ve Hz. Muhammed'in hikmete dair hadisine yer vererek Mevlânâ'nın bu doğrultuda hareket ettiğini ifade etmektedir.

Derviş Muhammed Şifâyî (d. 1605-ö. 1673) ve İsmail Hakkı Bursevî (d. 1653-ö. 1725), beyti genel anlamda (Ak, 2012, s. 73; Özdemir, 2016b, s. 92) yorumlamakta; Abdülbâki Gölpınarlı (d. 1900-ö. 1982) (1990, Cilt I-II, s. 23) ise beyti düz cümle hâline getirmekle yetinmektedir.

Günümüz şarihlerinden Ziya Avşar (2011, s. 140-146) *Mesnevî*'ye bağlı kalarak "bîzebân, cüdâ, hemzebân, nevâ" sözcüklerinin her birinin mecaz anlamları üzerinde durmakta; "dil" sözcüğünün Farsçada "gönül" anlamına geldiğini belirterek hemzebânı "gönüldaş" olarak anlamlandırmakta; "cüdâ" ile Bezm-i Elest'i, Allah'ı, Şems-i Tebrizî'yi ve nevâ ile de "ney"i anmakta; suskunluğun sebeplerini çeşitlendirerek detaylı bir şekilde beyti yorumlamaktadır. Çalışmada da *Mesnevî*'nin birinci defterinin 28. beytindeki "bîzebân, cüdâ, hemzebân, nevâ" sözcüklerinin metaforik anlamlarının tespiti ve beytin yorumu için *Mesnevî*'nin kendisinden hareket edilmekte ve *Mesnevî*'yi *Mesnevî*'yle şerh etme yöntemi uygulanmaktadır.

1. Bîzebân, Cüdâ: Yüz Dilli Olup da Suskun Kalmanın Elbet Var Sebepleri

Mesnevî'sinin birinci defterinin 28. beytinde Mevlânâ, sözlük anlamı itibariyle "dilsiz" (Devellioğlu, 2023, s. 126) demek olan "bîzebân" ve "ayrı, ayrı düşmüş, ayrılmış" (Devellioğlu, 2023, s. 165) anlamlarına gelen "cüdâ" ile aslî vatan Bezm-i Elest'ten, Allah'tan, dostu Şems-i Tebrîzî'den ayrıldıktan sonra ilahi aşk sırrını paylaşacak uygun bir dost, muhatap bulamamaktan kaynaklı söyleyecek çok sözü olsa da suskunlaştığını, meseleyi derinlemesine anlatmadığını ifade etmektedir. Mevlânâ'ya göre mahremlik, gönül birlikteliği olmadığı sürece her ne kadar konuşulsa da sarf edilen sözler muhatap bulamamakta, boş ve etkisiz kalmakta ve kişi dilsiz konuma düşmektedir. Böylece Mevlânâ, sır veya mesele anlatışı bazı şartlara bağlamakta ve suskun kalışının sebeplerinin bulunduğunu dile getirmektedir. Sır veya mesele anlatmanın şartlarını ve suskun kalışın sebeplerini bazı başlıklar altında toplamak mümkündür.

1.1. Allah'tan, Bezm-i Elest'ten, Şems-i Tebrîzî'den Ayrı Düşmek

İnsanlar için vatandan, sevdiğinden, dostundan ayrılmak ölüme eşittir (D. 1, s. 88/1556). Sevgiliden ayrı düşen âşığa bir an, bir yıl gibi gelir. Hak âşıkları için de durum aynıdır. Yaşarken belli bir mertebeye erişen sufiler, Allah'a yaklaştıkça daha çok ayrılığın acısını, aslî vatan Bezm-i Elest'in özlemini çekerler (Avşar, 2011, s. 118) ve bu ayrılığı sonlandırmak için dünyaya ait bütün bağlardan, maddeden, dervişliğin simgesi hırkadan bile kurtulmak isterler (Sungurhan, 2024, s. 186-192). Çünkü aşkın dilini anlamak, maddeden arınmaktan, kendini kaybederek tavaf etmekten, hâlden ve sözden öte bir hâle ve söze erişmekten, Allah'ın cemâline dalmaktan geçmektedir (D. 1, s. 111/2204, 2212). Allah, kendi katındaki bilgiyi de dudak sustuğunda, sözden el çekildiğinde ortaya çıkarmaktadır (D. 1, s. 162/3641-3642). Bunun için Hz. Muhammed'in "*Ölmeden önce ölünüz.*" hadisini benimseyen sufiler, söz konusu ölümü Allah'a gönül vererek gerçekleştirmek (D. 1, s. 95/1751) ve ölümün susku diline bürünerek Allah'a dost olmak isterler. Mevlânâ, öncelikle sözlerinin alıcısı olarak Allah'ı görmekte (D. 2, s. 259/2424) ve Allah ile dost olmayı başarmayı çayırılıkta gül ve diken olmaya benzetmektedir (D. 1, s. 143/3077).

İnsanın kendisine Allah yolunda bir dost arayıp bulması da oldukça önemlidir. Allah böyle davrananların her zaman yanındadır ve onların dostudur (D. 2, s. 179/23). Dost, insanın sığınağı, dayanağıdır ve yol, dosttan ibarettir (D. 6, s. 831/1592). Çünkü dost, dostuyla oturup konuşurken binlerce sır levhasını açıkça görebilmekte (D. 6, s. 868/2642-2643), gönlünü türlü türlü bilgiyle toprak ve ağaç gibi güzelleştirmektedir (D.2, s. 180/33-34; D. 2, s. 215/1085). Ayrıca bir akıl, başka bir akılla dost olduğunda kötü söz ve davranışın önü kesilmekte, ışık artmakta, yol belirginleşmektedir (D. 2, s. 179/20, 26). Sözün coşması, gönülden olan dostluktan; nutkun tutulması, ülfetsizlikten kaynaklanmaktadır (D. 6, s. 868/2639). Dost, dostun zahmetinden de kaçınmadığından oturup konuşulacak bir

dost edinmeli (D. 2, s. 207/866; D. 2, s. 226/1450), onun altın gibi kıymetli olduğunu bilmeli (D. 2, s. 226/1452), aynaya benzeyen dost karşısında soluğu tutmalı, yüzü görünmez kılmamalıdır (D. 2, s. 180/31-32). Bu doğrultuda Mevlânâ, kendisine şeyh olarak konumlandığı ve aynı aşkın dilini konuştuğu Şems-i Tebrîzî'yi Allah yolunda dost edinmiştir. İbn Hazm (Kanık, 1995, s. 66) da “*Eğer aralarında doğal nitelikler bakımından bir benzeşme, bir uyuşma yoksa birbirini seven iki kişi bulmak imkânsızdır. En azından bunun böyle olması gerekir. Benzeşmeler ne kadar çoksa, birleşme o kadar büyük, sevgi o kadar sağlam olur.*” demektedir. Mevlânâ ile Şems'in yakınlığı alışlagelmiş mürit-mürşit münasebetinden oldukça farklıdır. Onlar sohbetleriyle birbirlerini sürekli eğitmişler, yüceltmişler, dönüştürmüşler ve birbirlerinin sesine ses olabilmişlerdir (Avşar, 2011, s. 142-143).

Mevlânâ ile Şems, ayrı düştüklerinde de ayrılığın acısını çekmişlerdir. Sesin değerini en iyi bilenler, zaten ondan mahrum kalanlardır (Avşar, 2011, s. 144). Ancak dosttan ayrılış, insana elem ve ümitsizlik (D. 3, s. 408/2931) getirirse de kişinin gelişimi, olgunlaşması için bu sürece ihtiyaç vardır. Hatta kişi ayrılık zamanında özlemini duyduğu dostunun gölgesiyle güneşe bile dönüşmektedir (D. 2, s. 179/22). Halvet zaten dosttan, dostun gölgesinden değil yabancılardan uzaklaşmak demektir (D. 2, s. 179/25). Mevlânâ da ayrı düştüğü Allah'ın ve dostu Şems-i Tebrîzî'nin gölgesiyle bir güneşe dönüşmüştür.

1.2. Söz ile Aşk, Âşıklık Hâlini Anlatamamak

Anlam için yeterli olmayan söz, usturlap gibidir ve gerçeğin bir gölgesi, parça-buçuktur (Gölpınarlı, 2014, s. 5; D. 2, s. 278/2996-2997). Gönlün inlemesinden anlaşılın âşıklık hâlini anlatmaya söz kâfi değildir (D. 1, s. 37/109, 112) ve yâri olmayana sevgiliyi anlatmak da imkânsızdır (D. 1, s. 37/130). Söz, anlamı anlatmaya kâfi gelseydi bile etrafta aşkın ıstırabına mahrem olacak kimse bulunmamaktadır (D. 6, s. 845/1978). Bunun için dilin anlatışı aydınlatıcı olsa da tasavvufta aşkın aydınlığı için dilsizlik (D. 1, s. 37/113) ve hâl diliyle konuşmak, daha elzemedir. Söz olmadan sözün sırrının varlığı, açıkça kendisini mum ile kelebeğin macerasında göstermektedir (D. 2, s. 299/3607-3608). Bütün gökler, yerler de anlayana hep sözdür ve söz söylenmeden anlayana söz söylemeye ihtiyaç yoktur (Gölpınarlı, 2014, s. 18).

Hakiki aşk, insan ruhunun Cemâl-i Mutlak, Kemâl-i Mutlak, Hüsn-i Mutlak olan Allah'a karşı duyduğu bir iştiyaktır (Kanık, 1995, s. 41). Tamamen sözden ibaret olan ve sadece dudağı susan Mevlânâ'nın (D. 6, s. 899/3527), bir yanı hep hâl diliyle aşkı anlatmaya devam etmiştir. Sözünün çokluğundan zaman zaman dudağı susan, tatlılığını yüz ekşisi perdesiyle gizleyen, anlayışların ve gönüllerin yanmaması için yaşadığı aşkı halka tam anlatmayan, ledün sırrından sadece birini söyleyen (D. 1, s. 95/1757-1762), gecedenden de suskun olan Mevlânâ, aslında sözlerine sadece müşteri aramaktadır (D. 5, s. 731/3188).

1.3. Dinlemesini Bilmemek

Doğduğunda süt içen çocuk, söz söyleyebilmek için öncelikle sadece kulak kesilir. Eğer çocuk, söylenenleri dinlemeyip kendi çapında konuşmaya çalışırsa kendisini sağır ve dilsiz yapar (D. 1, s. 91/1624-1626-1627). Bu sebeple konuşabilmek için öncelikle dinlemek, dinlemesini bilmek gereklidir (D. 1, s. 91/1628). Dinlemesini bilmeyene Hz. Dâvud'un sesi bile "odun sesi" gibi gelir (D. 2, s. 214/1070). İnsanın konuşarak erenlerin arasına yükselmesi de imkânsızdır. Bunun için dinlemek konuşmaktan daha önemlidir (D. 4, s. 588/3310).

Allah, kulaklara "Susun." diye buyurmuştur (D. 1, s. 91/1623). Bu uyarı "Kendine gel, suyunu boşa harcama." demektir (D. 5, s. 732/3197). İşitmeyi sağlayan kulak sağır olmadıkça gönül kulağı "Geri dön." hitabını duyamaz (D. 1, s. 53/568-569). Ermişler, insanlara "Bu dünya çok karanlık ve dar bir kuyu ve dışarıda kokusuz ve renksiz bir dünya var." dediklerinde "tamah" onların kulaklarının bu sözleri duymasını engellemektedir. Yüce sırları duymak, zambak gibi yüz dili olup da suskun kalmaya bağlıdır (D. 3, s. 309/21). Gönül, kendisine sır vereni göremezse feryat içinde kapı kapı aranıp durur (D. 1, s. 72/1115, 1118). Ancak Allah, bazen iyi huyluları birilerini aracı kılarak da över; övülenin kulağına ikbal sırlarını ulaştırır ve aradaki perdeleri kaldırarak "Geri dön." hitabını duyurur (D. 1, s. 110/2180-2187). İnsan, ömrünü her solukta tiz ve pes perdeleri üfleyerek harcadığının, irak perdesini ve makamını anmaktan, ayrılığın acı zamanını unuttuğunun, gönlün ekinini kuruttuğunun, kendisine kendisinden daha yakın olandan yardım olacağına farkına varmalıdır (D. 1, s. 111/2191-2196). Yüce Allah, "Ey hercâyî, ey bir yerde duramayan kişi, avamdan ayrıl, sen bizimsin, bizim öz adamımızsın. Bize alış, huyumuzla huylan ki işin sonunda dostların seni, yapayalnız bırakıp gidecekleri gece gelip çatacak." diye buyurmuştur (Can, 1991, C II/2140).

Mevlânâ'ya göre konuşma ve hikâyeler, arazları anlatabilmek içindir (D. 2, s. 211/972). Uğursuzluklardan kurtulmak dinlenen öğütlerden ders çıkarmakla mümkündür (D. 3, s. 409/2966). Dinlenen hikâyelerin dış yapısında kalmak (D. 2, s. 299/3599); dille söylenen, kulakla duyulan sözün, öğüdün peşine düşmek (D. 1, s. 53/566) veya umarsızca dinlemek (D. 4, s. 518/1195) doğru değildir. Bilmeli ki birisi tatlı dilliyse bu dinleyicinin coşkusundandır (D. 6, s. 833/1657). Çünkü konuşma, müşterilerin yüzlerine âşıktır ve bıkip usanmadan dinlemesini bilen varsa dilsiz bile yüz dilli kesilerek söz söylemeye devam eder (D. 1, s. 118/2380). Ayrıca dinleyici bulamayan konuşma, ilmî yönden görkemli bile olsa yok olmaya mahkûmdur (D. 2, s. 259/2422-2423). Dinleyici olmasaydı peygamberler vahiy getirmezlerdi (D. 6, s. 833/1660). Hatta dinleyici yoksa yirmi dört makamla çalgısını çalana çalgısı sonunda yük olur (D. 6, s. 833/1658). Ancak dinleyicinin bazı vasıflara sahip olması gerekmektedir. Öncelikle dinleyici, peygamber veya erenle kendisi arasında bir can bağı kurmalıdır. Can bağı kuramayan dinleyicinin duyduğu veya gördüğü binlerce mucizeden veya kerametten etkilenmesi mümkün değildir (Gölpınarlı, 2014, s. 5). Dinleyicide yeterli anlayış ve kavrayış da olmalıdır. İnsanlardaki kavrayış yoksunluğundan ay bile ikiye yarılmak durumunda kalmıştır (D. 2, s. 241/1907-1908). Kötü niyet de gözü kapatıp bilgi edinmenin

önünü kesmektedir (D. 3, s. 311/63-66). Eren, ortamda mahrem olmayanların varlığını hissederse çareyi perde arkasına gizlenmekte bulmaktadır (D. 1, s. 118/2381).

1.4. Bilgisiz, Cahil, Kötü ve Ham Sofu Olmak

Denizin ırmağa sığmayacağını (D. 1, s. 167/3811), farklı iki sesin, tatlı ve tuzlu deniz suyu gibi birbirine karışamayacağını (D. 3, s. 455/4336) düşünen Mevlânâ, aynı cinsten olmayan kötü, cahil dosttan uzak durmaktan yanadır (D. 6, s.879/2948). Mevlânâ'ya göre kötü huylu birine kötü söz söyleyen de kötü huyludur. Böyle kişilere verilecek en güzel cevap, susmaktır (D. 2, s. 268/2700). Çünkü iyi huylu birisi, sessiz sedasız bir tavır çizerek kötü huylulara katlanır (D. 4, s. 503/770-771).

Bilgisiz, cahil biriyle konuşmak deliliktir ve böyle bir kişiyle gönüldaşlık etmek insanı sonunda yaralar (D. 6, s. 825/1425). Güz bile uygunsuz arkadaşı yüzünden çareyi yorganın altına gizlenmekte bulmaktadır (D. 2, s. 180/35). Kötü arkadaştan kurtulmak için uyuyup mağara arkadaşlarından olmak en iyisidir (D. 2, s. 180/36-37). Kötü, cahil dost, insanın türlü türlü belalara düşmesine, harap olmasına hatta sahip olduğu uyanıklığı yitirmesine sebeptir (D. 2, s. 180/38-39). Ancak bahçe olmayınca bülbülün suskunlaştığı gibi güneşin kayboluşu, uyanıklığı öldürmektedir (D. 2, s. 180/41). Bunun önüne geçebilmek adına sırra sermaye olan uykuyu bilgiyle birleştirmek, uyanıklık hâlini beslemek gereklidir. Böylece can ve akılda doğan bilgi güneşi, gece ve gündüzü sürekli aydınlatacaktır (D. 2, s. 180/43-44). Ruh bile bilgi ve akılla dosttur ve onun Arapça veya Türkçe ile işi yoktur (D. 2, s. 180/56).

Mevlânâ, hileyle yalanla dolu bir kişi görünce de susmak, halkın soğuk gururuna ve bencilliğine karşı bedeni örtmek (D. 6, s. 777/87), sözü inceltmek, aşk ateşini azaltmak (D. 6, s. 777/82), küçük ve dayanıksız idrak kazanlarını kaynatmamaktan yanadır (D. 6, s. 777/83). Ayrıca kendilerini velilerinin beden aynasında gören, sadece hüner sahibinden öğrendiklerini anlamını, sırrını bilmeden bir papağan gibi tekrar edip duran eksikliklerle dolu müritlerden de uzak durmalıdır (D. 5, s. 665/1429-1436). Mevlânâ'nın gözünde bu nitelikteki müritler, ney gibi inler görünseler de bunu görüntüde yapmaktadırlar (D. 2, s. 195/489). Unutulmamalıdır ki kuş sesi çıkarmak öğrenilse de kuşların dilinden ancak Hz. Süleyman anlar (D. 5, s. 665/1440-1441).

2. Hemzebân: Mahremlik ve Gönül Dili, Gönül Birlikteliği, Manevî Boyutta Anlaşma veya Hakikat Ortaklığı

Mevlânâ, *Mesnevî*'sinin "Kaza gelince aydın gözlerin bağlandığını anlatan Hühüd ile Süleyman'ın hikâyesi"nde "dildaş" (hemzebân) olmayı tanımlamaktadır. Hikâyeye göre Hz. Süleyman'ın otağı kurulduğunda bütün kuşlar onu "dildaş" ve "mahrem" bulunca huzuruna canıgönülden koşarak gelmişler ve birbirleriyle ötmeyi bırakmışlar, hemcinslerinden, kardeşlerinden daha açık bir şekilde Hz. Süleyman ile konuşmaya başlamışlardır. Gönülden konuşurken, sözsüz, imasız, işaretli, yüz binlerce tercüman ortaya çıkmış ve kuşların her biri, büyükmek

için değil kendilerine kılavuzluk etsin diye sırlarını, hünerlerini, mahrem gördükleri Hz. Süleyman'a göstermişlerdir. Hüdhüd kendisine sıra gelince Hz. Süleyman'a yükseklerde uçarken yerin altındaki suyu en ince ayrıntısına kadar görebildiğini söylemiştir. Bunun üzerine Hz. Süleyman, Hüdhüd'e derin susuz çöllerde iyi bir arkadaş olacağını belirtmiştir (D. 1, s. 75-76/1203-1221). Hikâyeden de anlaşıldığı gibi sırrın söylenmesi, mahremlige dayandırılmakta (D. 6, s. 846/2013) ve mahremlilik yoksa sırrın söylenmesi doğru bulunmamaktadır. Mevlânâ'ya göre mahremlilik dili, başka bir dildir ve gönül birlikteliği, dil birlikteliğinden daha önemlidir (D. 1, s. 76/1208). İnsanı insana çeken, zaten söz değil can bağdaşmasıdır (Gölpınarlı, 2014, s. 5) ve bu can bağdaşmasıyla gönüldeşler da kuşlar gibi birbirlerinin gönlünü beslemektedirler (D. 1, s. 58/727).

Mevlânâ için farklı lisanlarla konuşmak, ayırıcı bir unsur değildir. Hintli veya Türk olsun, önemli olan gönül diliyle konuşmak ve anlaşmaktır (D. 1, s. 76/1207). Yabancı, Hak dilinden “*Ben yakınum.*” sözünü işitir (D. 2, s. 298/3583). Eğer arada gönül dili yoksa lisanı aynı olsa bile yan yana gelen iki Türk'ün anlaşığı söylenemez. Gönüldeşlikten uzak olanlardan birisi “dal”, diğeri “elif” der (D. 3, s. 350/1265); birisi ileri, diğeri geri gitmek ister (D. 4, s. 529/1527). Bu bakımdan aynı gönül diliyle konuşmak akrabalık ve bağlılık; aynı gönül diliyle konuşmamak ise insanın yabancı ve hapiste gibi hissetmesi demektir (D. 1, s. 76/1206).

Mevlânâ, “dilleri bir olan, aynı dili konuşan; ağız bir olan” (Devellioğlu, 2023, s. 410) anlamlarına gelen “hemzebân” sözcüğüyle mahremlilik dilini, gönül birlikteliğini, manevî boyutta anlaşmayı veya hakikat ortaklığını anlatmak istemekte ve ayrı düştüğü Allah'ı ve Şems-i Tebrîzî'yi “hemzebân”ı olarak gördüğünü dolaylı yoldan ifade etmektedir. Mevlânâ, dostu Şems-i Tebrîzî'nin memleketini dahi sevmekte ve *Mesnevî*'sinde Tebriz'i “feyiz yurdu” olarak nitelendirmektedir (D. 6, s. 884/3110). Netice itibarıyla her cins, kendi cinsine doğru uçmakta ve aşk beslemektedir (D. 4, s. 566/2650, 2659). Aynı hakikat dilini konuşmanın getirdiği can bağdaşmasıyla Şems ile Mevlânâ birbirlerine doğru uçmuşlar; birbirlerinin hem hatibi hem de muhatabı olmuşlar ve aralarında büyük bir sevgi, dostluk bağı geliştirmişlerdir. Ayrıca Mevlânâ'nın *Divân-ı Kebîr*'indeki şiirlerinde Şems mahlasını kullanması da hemzebân olduklarının bir diğer göstergesidir (Avşar, 2011, s. 143).

Mevlânâ, *Mesnevî*'sini düzenlemeye başladığında kâtiplik görevini Hüsâmeddîn Çelebi'ye vermiştir. Mevlânâ ile Hüsâmeddîn Çelebi arasında da bir dostluk vardır. Ancak Mevlânâ'nın bu dostluğu, Şems-i Tebrîzî ile arasındaki dostluk gibi değildir. Onun gözünde Hüsâmeddîn Çelebi, “hemzebân”dan öte bir mürittir. Çünkü Hüsâmeddîn Çelebi, *Mesnevî*'yi kaleme alırken kimi konularda Mevlânâ'dan teferruat istemiş; Mevlânâ ise bazı sırları örtmenin daha doğru olduğunu düşünerek izahatta bulunmamış (D. 4, s. 547/2069-2070) ve onun isteğine göre hareket etmemiştir.

3. Nevâ: İlahi Aşk Sırrı, Ney

Sözlük anlamı itibariyle “ses, sadâ, makam, âhenk, nağme, feryat, figan” (Avşar, 2011, s. 144; Devellioğlu, 2023, s. 967) demek olan nevâ, aynı zamanda bir musiki terimidir. Mevlânâ, 28. beyitte tüm anlamlarını kastedecek şekilde kullandığı nevâ sözcüğüyle, suskunluk sürecinde sakladığı, coşup taşmayı bekleyen ilahi aşk sırrını ney gibi paylaşmak istese de belirtilen çeşitli sebeplerden dolayı paylaşamadığını dile getirmektedir.

Mesnevî'sine “Dinle neyden” diye başlayan Mevlânâ, “Dinle” hitabı ile muhatabı ikaz etmekte; muhatabın konuşmayı keserek can kulağıyla kendisini dinlemesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Can kulağıyla dinlenmesi gereken hikâyeye, insanın yeryüzündeki macerasının hikmet ve sırrının anlatılacağı bir hikâyedir (Avşar, 2024, s. 2).

Tasavvufta ney, “İnce bir perde içindeki sevgilinin makâmı; sevgiden haber; sevgilinin sunduğu kadeh; mürşid-i kâmil; esas vatani olan ruhlara ve kudsîler âleminde ayrılarak bu dünyaya gelen insan ruhu, gurbet ellerindeki beşer ruhu” (Uludağ, 1977, s.408-409) anlamlarına gelmektedir. Mevlânâ da neyi insan, insan-ı kâmil, kalem, kalem-i alâ, hakikat-ı Muhammediyye, peygamber ve Allah'ın temsili olarak ele almaktadır (Avşar, 2024, s. 7). Neyin oluşumuna dair anlatılan hikâyeye göre Hz. Muhammed, Hz. Ali'ye bir sır vermiş. Hz. Ali, bu sırrı taşıyamadığı için gidip bir kuyuya söylemiş; kuyu da bu sırrın tazyikiyle taşmış, orada bir sazlık oluşmuş ve bu sazlıktan koparılıp ney yapılmıştır. İşte neyin inleyişi bu sırba bağlanmaktadır (Avşar, 2011, s. 145). Ancak neyin âşikâr ettiği, sadece iniltidir. Onun dudaklarında gizli bir ağız daha vardır (D. 6, s. 846/2002) ve bir ağız inleyip dururken havaya hayhuy salmakta diğer ağız ise feryat figan etmektedir. Bu bakımdan neyin sesi, vahdetin soluklarından; ruhun hayhuyu, onun hayhuylarından ve ezgisi, vahdet dudağıyla birliktedir (D. 6, s. 846/2003-2006). Mevlânâ, *Mesnevî*'sinde dudaktan kastının vahdet olduğunu “Ben, “leb” (dudak) dersem, [maksadım] “leb-i deryâ”dır. Ben “lâ” (hayır) dersem muradım illâ (ancak/evet)’dir.” (D. 1, s. 95/1759) diyerek açıkça belirtmektedir. Mevlânâ, ney gibi solukdaşının dudağına eş olmayı, söyleyeceklerini ifşa etmeyi arzulası da (D. 1, s. 33/27) uygun muhatap bulamamaktan kimi zaman “nağmeyi değiştirmek”, bazı mevzuları derinleştirmeksizin yüzeysel geçmek; yüz dil, nağme bilse de suskunlaşmak durumunda kalmaktadır. Çünkü erenlerin dilini anlayabilmek, aynı gönül dilini konuşmaktan, ilahi aşk ateşiyle yanıp kavrulmaktan geçmektedir.

Sonuç

Mesnevî-i Ma'nevî'nin birinci defterinin 28. beytinin temel düşünsel yapısını “bîzebân, cüdâ, hemzebân, nevâ” sözcükleri oluşturmaktadır. Eski şerhlere bakıldığında bir kısım şarihlerin beyte bağlı kalarak bu sözcüklerin mecaz anlamları üzerinde kısaca durdukları bir kısmının suskunluğun bazı sebeplerini ele alarak bunu Bezm-i Elest'ten, sevgiliden, dosttan ayrılmaya; erenlerin herkesin anlayamayacağı farklı bir dil kullanmalarına veya sır anlatacak muhatabın istenilen niteliklerden yoksun olmasına bağladıkları görülmektedir. Diğer şarihlerden farklı

olarak Şem'î hemzebânı “vahdet”, nevâyı “düzen, mûsikî perdelerinden bir perdenin ismi; kudret”; Elkayserî cüdâyı “âlem-i ervâhdan ayrılmak”; Ahmed Avni Konuk nevâyı “azık, gıdâ” ve Ziya Avşar da hemzebânı “gönüldaş” diye anlamlandırmaktadır. Mevlânâ'nın suskunluğunun sebebini, diğer şarihlerden farklı olarak O Mevlevî, muhataba değil de Allah'ın sırrın ifşasına müsaade etmemesine; Ken'an Rifâî de emanetin ehline verilmesi gerektiğine bağlamaktadır.

Mevlânâ, birinci defterinin 28. beytinde sözlük anlamı itibariyle “dilsiz” demek olan “bîzebân” ve “ayrı, ayrı düşmüş, ayrılmış” anlamlarına gelen “cüdâ” sözcükleriyle aslî vatan Bezm-i Elest'ten, Allah'tan, dostu Şems-i Tebrîzî'den ayrıldıktan sonra ilahi aşk sırrını paylaşacak uygun bir dost, muhatap bulamamaktan kaynaklı söyleyecek çok sözü olsa da suskunlaştığını, meseleyi derinlemesine anlatmadığını, anlatsa da anlaşılmadığını ifade etmektedir. Mevlânâ'ya göre mahremlik, gönül birlikteliği olmadığı sürece her ne kadar konuşulsa da sarf edilen sözler muhatap bulamamakta, boş, etkisiz kalmakta ve kişi dilsiz konuma düşmektedir. Mevlânâ, “bîzebân” ile sır veya mesele anlatışın bazı şartlara bağlı olduğunu ve suskun kalışının çeşitli sebepleri bulunduğunu da dile getirmektedir. Mevlânâ'nın suskun kalışının sebepleri arasında başta Bezm-i Elest'ten, Allah'tan, gönüldaşı Şems-i Tebrîzî'den ayrı düşmek, tasavvufta hakikati susarak kavramak, hâl diliyle konuşmak, söz ile aşkı, âşıklık hâlini anlatamamak, mahrem bulamamak gelmektedir. Ayrıca musahibin dinlemesini bilmemesi, dinlese bile anlayamaması, şekilde kalması; bilgisiz, cahil, kötü veya ham sofu olması da bu durumun sebeplerindendir.

Mevlânâ, sözlük anlamı itibariyle “dilleri bir olan, aynı dili konuşan; ağız bir olan” “hemzebân” sözcüğünü beyitte mahremlik dili, gönül dili, gönül birlikteliği, can bağdaşması, manevî boyutta anlaşma veya hakikat ortaklığı olarak ele almakta ve ayrı düştüğü Allah'ı ve Şems-i Tebrîzî'yi hatırlatmaktadır. Mevlânâ; sözsüz, imasız, işaretli yüz binlerce tercümanı ortaya çıkaran gönül dilini, aynı lisanı konuşmaktan üstün tutmaktadır. Mevlânâ için farklı ırktan olup farklı lisan ile konuşma, ayırıcı bir unsur değildir. Hintli veya Türk olsun, önemli olan gönül diliyle konuşmak ve anlaşmaktır.

Mevlânâ, sözlük anlamı itibariyle “ses, sadâ, makam, âhenk, nağme, feryat, figan” anlamlarına gelen “nevâ”yı tüm anlamlarını kastedecek şekilde beyitte kullanmakta; üflemeli bir müzik aleti olan neyi hatırlatmakta ve kendisini de neye benzetmektedir. Mevlânâ, suskunluk sürecinde sakladığı, coşup taşmayı bekleyen ilahi aşk sırrını ney gibi dile getirmek, ifşa etmek istemektedir. Ancak yüz dil, nağme bilmekle birlikte Mevlânâ, çeşitli sebeplerden ötürü bu isteğini gerçekleştiremediğini, derinleştirmeksizin bazı mevzuları yüzeysel geçmek durumunda kaldığını ve suskunlaştığını anlatmaktadır.

Sonuç olarak Mevlânâ, söz konusu beyitte geçen “bîzebân, cüdâ, hemzebân, nevâ” sözcüklerine metaforik anlamlar yükleyerek benimsemiş olduğu İslam tasavvufunun inanç ve düşünce sistemini, çevresindeki maddî-manevî varlıklara bakışını, içinde bulunduğu ruhsal ve psikolojik durumunu ve o dönem insanını yansıtmış; anlaşmayı sözcüklerde, dilde, ırkta değil anlamda, hâlde, aşkta, dostta,

dostlukta, bilgide aramış; aşk veya gönül dilini evrensel bir dil olarak görmüş; bu arada günümüzün iletişim sorunlarına da dikkat çekmiş olmaktadır.

Kaynakça

- Ak, S. (2012). *İsmail Hakkı Bursevî, mesnevî'nin ruhu (rûhul-mesnevî)*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Avşar, Z. (2011). *Aşk meclisi, mesnevî'ye yeniden uyanmak*. Yozgat: Kün Yayıncılık.
- Avşar, Z. (2017). *Mesnevî Mevlânâ Celaleddin Rûmî* (Cilt 1). Kayseri: İncir Yayıncılık.
- Avşar, Z. (2024). Neyin yegâne hikâyesi; ayrılıklar. *The Journal of Turkic Language and Literature Surveys (TULLIS)*, "Dinle Neylerden" Mesnevî'nin İlk 18 Beyit Şerhleri Özel Sayısı, 9, 1-8.
- Can, Ş. (1991). *Hız Mevlânâ'nın rubaileri II*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Dağlar, A. (2009). *Şem'i Şem'ullâh, şerh-i mesnevî (Cilt 1) (inceleme-tenkitli metin-sözlük)* (Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Devellioğlu, F. (2023). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Er, E. Y. (2018). *Hacı Pîrî-intibâh-ı şerh-i mesnevî (1-50 varak) (İnceleme-metin)* (Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Eraydın, S. ve Tahralı, M. (2010). *Ahmet Avni Konuk mesnevî-i şerîf şerhi*. İstanbul: Kitabevi.
- Gölpınarlı, A. (1990). *Mesnevî tercümesi ve şerhi* (Cilt I-II). İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (2014). *Fîhi mâ-fîh*. İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- Kanık, M. (1995). *İbn Hazm güvercin gerdanlığı sevgiye ve sevenlere dair*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Karaçorlu, M. S. (2007). *Âbidin Paşa mesnevî şerhi* (Cilt 1-2). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kenan Rifâî (2015). *Şerhli mesnevî-i şerîf*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Koçoğlu, T. (2014). *Nakşî Şeyhi Ebussuûd El-Kayserî şerh-i mesnevî*. Kayseri: Laçın Yayınları.
- O Mevlevî (1972). *Mevlânâ mesnevî birinci kitap*. İstanbul: Yörük Matbaası.

- Öksüz, Z. (2008). *Hülasatü'ş-şürûh adlı mesnevî şerhinin 1-107 varaklarının günümüz harflerine aktarılması ve incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Örs, D. ve Kırlangıç, H. (2015). *Mesnevî-i ma'nevî, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî*. <http://ekitap.yek.gov.tr/Uploads/ProductsFiles/55.%20Mesnevi%20Şerif.pdf> (Erişim Tarihi: 20.08.2025).
- Özdemir, M. (2016a). Mesnevî'nin Türkçe şerhleri. *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 11 (20), 461-502.
- Özdemir, M. (2016b). *Derviş Muhammed Şifâyî mesnevî şerhi*. İstanbul Doğu Kütüphanesi.
- Salmani, M. (2020). *Sarı Abdullah Efendi'nin cevâhir-i bevâhir-i mesnevî'si, Cilt I (inceleme-metin)* (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sungurhan, A. (2024). Marifet denizinde suya kanamayan balıklar. *The Journal of Turkic Language and Literature Surveys (TULLIS)*, "Dinle Neylerden" Mesnevî'nin İlk 18 Beyit Şerhleri Özel Sayısı, 9, 179-202.
- Tâhirü'l-Mevlevî (1975). *Mesnevî şerhi*. İstanbul: Şâmil Yayınları.
- Tanyıldız, A. (2010). *İsmâîl Rusûhî-i Ankaravî şerh-i mesnevî (Mecmû'atu'l-letâyif ve matmûratu'l-ma'ârif) (Cilt I), (inceleme-metin-sözlük)* (Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Top, H. H. (2011). *Mesnevî-i ma'nevî şerhi*. Konya: Rûmî Yayınları.
- Töre, E. (2021). *Sabûhî Ahmed Dede'nin ihtiyârât-ı Sabûhî adlı mesnevî şerhi (Cilt 1-3) (İnceleme-tenkitli metin-sözlük)* (Doktora Tezi). Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Uludağ, S. (1977). *Tasavvuf terimleri sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yayınları.
- Yavuz, K. (2007). *Mu'înî'nin mesnevî-i murâdiyye'si mesnevî tercüme ve şerhi*. Konya: S. Ü. Mevlânâ Arş. Uyg. Merkezi Yayınları.